

De lokalisatie van het publikatieaanbod in de Zuidelijke Nederlanden op basis van de van Hulthem-bibliotheek (15de - begin 19de eeuw)

Christiaan VANDENBROEKE

Cultuur en economie, in menig opzicht geldt het een moeilijk te ontwarren tweeluik waarvan de interacties nu eens overduidelijk en dan weer omfloerst aanwijsbaar zijn¹. Het is een vaststelling die zowel voor het heden als voor het verleden opgaat.

Met onderhavige bijdrage is het de bedoeling om enkele deelfacetten van deze wisselwerking in een historische context te plaatsen. Eerder reeds werd hierop ingegaan voor wat de eigenlijke cultuurproductie betreft².

Zelf houden we het bij een beperktere invalshoek door de aandacht inzonderheid op de lokalisatie van de boekenproductie in de Zuidelijke Nederlanden toe te spitsen en dit over langere termijn. Met L. Voet nemen we immers aan dat "economic expansion usually acts as a strong stimulus to the cultural development ... the economically more advanced areas offer the intellectuel greater opportunities"³.

In grote lijnen kan hetzelfde herhaald worden omtrent de afzetmogelijkheden. Afhankelijk van de sociaal-economische situatie en dan meer bepaald van de tewerkstelling, de scholingsgraad en de koopkrachtontwikkeling mag immers een groter of kleiner, een meer dan wel minder geïnteresseerd doelpubliek worden verwacht waarop drukkerijen

1 Zie o.m. "Het culturele leven in onze provincies in de 18de eeuw", uitg. Pro Civitate, Brussel, 1983; W. FRIJHOFF - M. HIEMSTRA (eds.), "Bewogen en bewegen. De historicus in het spanningsveld tussen economie en cultuur", Tilburg, 1986.

2 Zie meer bepaald W. BLOCKMANS, "Mobiliteit van cultuurdragers", Zutphen, 1981; W. BRULEZ, "Cultuur en getal. Aspecten van de relatie economie, maatschappij, cultuur in Europa tussen 1400 en 1800", Amsterdam, 1986. Aanvullend dient verwezen naar "Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden", 1990, pp. 54-77.

3 L. VOET, "The Golden Compasses. A history and evaluation of the printing and publishing activities of the Officina Plantiniana at Antwerp", Amsterdam, 1969, dl. 1, p. 363.

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

en uitgevers op een passende wijze zullen weten in te spelen. Evenzeer weerspiegelt het de intellectuele openheid en de economische uitstraling van een bepaalde stad of regio.

In menig opzicht kwamen deze vraagstellingen reeds eerder in de historiografie aan bod, zij het veelal beperkt tot een bepaalde periode, tot een bepaalde stad of tot specifieke onderdelen van de boekenproductie⁴. In die zin valt het op hoezeer de aandacht veelal toegespitst werd op de 15de-16de eeuw, op de absolute dominantie van Antwerpen en dan inzonderheid van Plantijn-Moretus⁵. Ook in dit verband werd immers de eersterangsrol van Brugge in de 15de eeuw, parallel met het verlies aan economische draagkracht, vrij snel en spectaculair door de Scheldestad overgenomen⁶. Ten volle blijkt dit uit de bibliografie van Nijhoff. In de jaren 1500-1540, dus nog vóór Plantijn als "prince of printers" zijn activiteiten startte, zou volgens deze bron 84,9% van de totale Zuidnederlandse productie te Antwerpen tot stand zijn gekomen. In diezelfde stad zouden toen 80,5% van alle Zuidnederlandse drukkers geteld zijn⁷. Ook al lijken deze verhoudingen nogal overtrokken voor de vroege 16de eeuw, in menig opzicht bevestigen ze het positief verband tussen economische ontwikkeling en investeringen in de sector van de drukkerijen en de uitgeverijen. Ze worden trouwens bevestigd, zij het op een veel genuanceerder wijze, bij een overzicht van de drukkers-octrooiën zoals ze door de Geheime Raad in de 16de eeuw werden verleend⁸. Het aandeel van Antwerpen bedraagt er 51,6%. Tot nagenoeg een zelfde verhouding, namelijk 57,6% komt L. Voet in zijn "Lexicon der boekdrukkers en -verkopers in de 16de eeuw". Laatstgenoemd overzicht laat bovendien toe om de regionale spreiding nader te preciseren. We onthouden eruit dat zo'n driekwart van de uitgeverijen in het hertogdom

4 Als typoevoorbeelden in dit verband kunnen volgende verwijzingen gelden: H.L.V. DE GROOTE, "Vijftig jaar boekdrukkunst te Antwerpen, 1764-1814", Antwerpen, 1961; F. CLAES, "Lijst van Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600", in "De Gulden Passer", 1971, pp. 130-229; J. PEETERS - FONTAINAS, "Bibliographie des impressions espagnoles des Pays-Bas", Antwerpen-Leuven, 1933.

5 M. SABBE, "La typographie anversoise au XVIe siècle", in "Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique des origines à nos jours", dl. 3, Brussel, 1925.

6 W. LE LOUP (o.l.v.), "H. Goltzius en Brugge, 1583-1983", Brugge, 1983, p.29.

7 L. VOET, o.c., dl. 1, p. 366; W. LE LOUP, o.c., p. 21; M. SABBE, o.c., p. 10.

8 M. BAELDE, "De toekenning van drukkersoctrooiën door de Geheime Raad in de zestiende eeuw", in "De Gulden Passer", 1962, pp. 54-55.

PUBLIKATIEAANBOND VAN HULTHEM-BILIOTHEEK

Brabant gevestigd waren, ruim 15% in het graafschap Vlaanderen en amper 10% in Luik-Namen-Henegouwen⁹. Al even scherp dienden de regionale contrasten zich aan in de verkoopcijfers. Alleen al in Antwerpen werd, in 1566, circa 65% van de waarde van de boekenverkoop gerealiseerd. De volgende jaren werd er zelfs een kwasi monopolie in de verkoop gehaald, met een verhouding van ruim 80% in 1609 en van 85% in 1650¹⁰.

Het is precies deze interactie tussen de boekenproductie en het regionaal economisch gebeuren in de long run die we van meer nabij willen volgen. Al te zeer bleef de aandacht tot hiertoe tot de 16de eeuw beperkt¹¹.

Als uitgangspunt voor een systematische studie omtrent de regionale spreiding en het belang van de uitgeverijen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Régime en het begin van de Nieuwe Tijden maakten we gebruik van de "Bibliotheca Hulthemiana". Zoals bekend werd deze bibliotheek, die in totaal zo'n 32.000 nummers en zo'n 60.000 volumes bevat, in de jaren dertig van de 19de eeuw geveild¹². Onomwonden werd trouwens in de veilingcatalogoog uit 1836 meegedeeld: "cette précieuse bibliothèque est la plus complète, pour tout ce qui concerne le pays, qu'aucun gouvernement ou particulier ait jamais réunie en Belgique"¹³. Al even betekenisvol is volgende passus, waarin Ch. Van Hulthem met recht en reden als de belangrijkste Vlaamse bibliofiel omschreven wordt: "Il était toujours au courant des publications nouvelles, et il ne se faisait pas de vente dans la Belgique, en Hollande, en France et sur les frontières de l'Allemagne, dans laquelle il ne fit acheter pour des sommes considérables, afin de compléter l'histoire de chaque science. De plus, il était en correspondance avec des savants Français, Italiens, Anglais et Allemands, dans le but d'obtenir plus promptement leurs nouveaux ouvrages"¹⁴.

9 L. VOET, "Lexicon der boekdruckers en -verkopers in België (15de-16de eeuw)", in "De Gulden Passer", 1961, pp. 358-366.

10 L. VOET, "The Golden Compasses", o.c., dl. 2, pp. 470-494.

11 H. VERVLIET, "De typografie gedurende de 15de tot 18de eeuw", in "Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden", dl. 9, 1980, pp. 198-203.

12 C. VANDENBROEKE, "Het wetenschappelijk boek in Vlaanderen tijdens het Ancien Régime. Een kwantitatieve verkenning", in E. AERTS e.a. (eds.), "Studia Historica Oeconomica. Liber Amicorum H. Van der Wee", Leuven, 1993, pp. 279-295.

13 Bibliotheca Hulthemiana, p. LXV.

14 Bibliotheca Hulthemiana, p. LVIII.

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

Bij het exciperen van deze catalogoog baseerden we ons enkel op het aantal nummers. Wanneer twee of meer publikaties onder één en hetzelfde nummer vermeld staan, werd enkel de eerste vermelding met precisering van datum en plaats van uitgave weerhouden. Het brengt ons op een totaal bestand van zo'n 26.000 eenheden. Hierin vertegenwoordigen de Zuidnederlandse publikaties, waarvan een heel kleine minderheid in participatie met buitenlandse centra plaats vonden, een aandeel van 15%¹⁵. Opvallend hierbij zijn evenwel de aanpassingen die zich, van periode tot periode, tussen de late 15de en het begin van de 19de eeuw aftekenen. Het chronologisch overzicht, uitgesplitst per kwart-eeuw, laat zich als volgt samenvatten:

AANDEEL VAN ZUIDNEDERLANDSE PUBLIKATIES IN DE VAN HULTHEM-BIBLIOTHEEK

1471-1500 = 15,3%	1601-1625 = 25,9%	1701-1725 = 10,2%
1501-1525 = 17,3%	1626-1650 = 26,0%	1726-1750 = 5,5%
1526-1550 = 25,1%	1651-1675 = 18,5%	1751-1775 = 7,7%
1551-1575 = 37,5%	1676-1700 = 10,6%	1776-1800 = 10,6%
1576-1600 = 30,3%		1801-1825 = 12,9%

Een driedelige fasering laat zich hierbij onderscheiden. Tot en met het derde kwart van de 16de eeuw weten de Zuidelijke Nederlanden zich een al maar door belangrijker plaats op het internationale forum van de uitgeverijen te verwerven¹⁶. Een maximale verhouding van 37,5% wordt aldus bereikt in 1550-1575. Inzonderheid was dit een afgeleide van de sterke uitstraling van Antwerpen als centrum van het humanisme en van de internationale reputatie die de universiteit Leuven toen genoot. Vandaar dan ook de terechte opmerking van A. Vincent omtrent de universiteitsstad : "à Louvain, c'est la présence de l'Université qui explique la prospérité de nombreux typographes dont l'activité rayonne aussi en dehors des murs"¹⁷.

15 Omtrent het voorkomen van eventuele participaties, zie o.m. A. VINCENT, "La typographie en Belgique (sauf Anvers) au XVIIe siècle", in "Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique", dl. 3, Brussel, 1925, p. 75; J. BRASSINE, "L'imprimerie à Liège jusqu'à la fin de l'ancien régime", Brussel, 1929, p. 39.

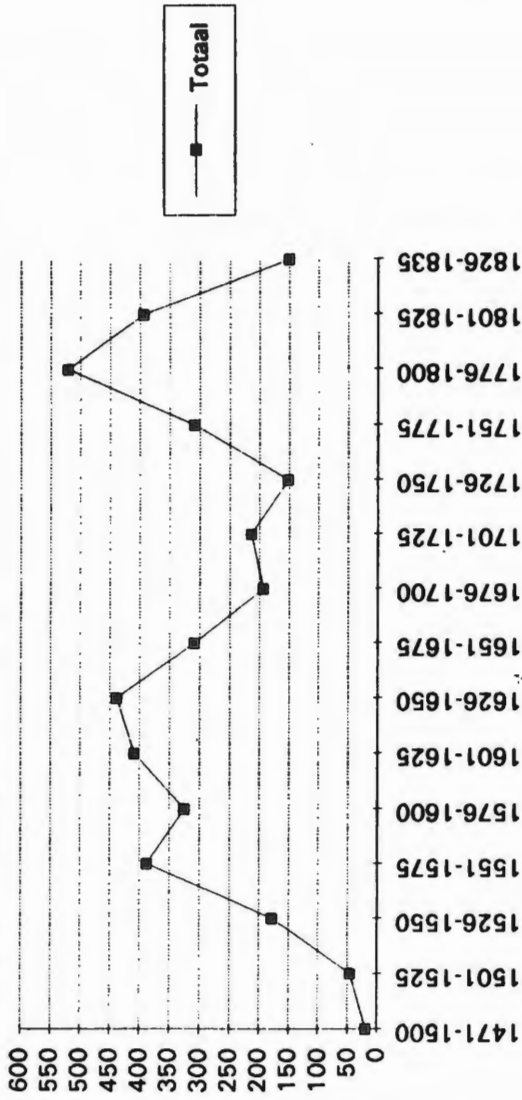
16 C. VANDENBROEKE, "Het boekenaanbod als spiegel van het secularisatieproces tegen het einde van het Ancien Régime", in "Beleid en Bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum Prof. M. Baelde", Gent, 1993, pp. 388-389.

17 A. VINCENT, o.c., p. 67.

PUBLIKATIEAANBOD VAN HULTHEM-BILIOTHEEK

Uitsplitsing van het publicatieaanbod per stad, 1470-1835 (%)

Algemeen totaal = 4.043

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

Met ingang van de late 16de eeuw voltrok zich daarentegen, parallel met de economische achteruitgang, een steile afkalving van het publikatieritme in de Zuidelijke Nederlanden. Vooral in relatieve termen was dit het geval en dit tot en met het midden van de 18de eeuw. Bekijkt men de evolutie in absolute termen, dan dient zich een verdere nuancering aan. Tot en met het midden van de 17de eeuw bleef het publikatieritme immers toenemen, in die mate zelfs dat het Zuidnederlands boekenaanbod in 1626-1650 een derde hoger lag dan in 1576-1600 en ruim 13% hoger dan in 1551-1575 toen nochtans een recordniveau in de relatieve verhoudingen genoteerd werd. Het is duidelijk dat met de scheiding der Nederlanden ook het zwaartepunt in de uitgeverwereld compleet en duurzaam hertekend werd in het voordeel van het Noorden¹⁸.

Aan deze evolutie kwam rond het midden van de 18de eeuw een einde. Dit volgt zowel uit de relatieve waarden als uit het verhoogd publikatieritme dat opnieuw gerealiseerd werd. Tussen het tweede en het laatste kwart van de 18de eeuw werd het publikatieritme aldus met factor 3,4 opgetrokken. Het verder verloop aan het begin van de 19de eeuw is dan weer moeilijker te volgen. Aangenomen mag worden dat de Van Hulthem-bibliotheek meerdere lacunes vertoont voor de recentste periode¹⁹. De relatieve waarden spreken alvast voor zichzelf met een aandeel van bijna 13%. Ook al ligt dit niveau zowat twee derden lager dan het maximum uit het midden van de 16de eeuw, de heropstanding van de Zuidnederlandse uitgeverijen tegen het einde van het Ancien Régime blijft hoe dan ook bijzonder betekenisvol. Het is dan ook de vraag door welke centra dit réveil met name gerealiseerd werd?

Het chronologisch overzicht van het publikatieritme in de Zuidelijke Nederlanden vraagt als van zelf om een verdere verfijning. In essentie laat het zich tot een negental lokaliteiten (Brugge, Gent, Antwerpen, Leuven, Brussel, Mechelen, Doornik, Mons en Luik) herleiden vermits er, behalve voor de eerste doorsnede (1471-1500), steeds ruim 96% van het aanbod gedrukt werd. Voor de 15de eeuw, de periode van de zogenaamde incunabelen, bedraagt dit daarentegen maar 84%. Twee centra, namelijk Aalst en Oudenaarde, dienen immers tot de "pioniersperiode" gerekend te worden²⁰. Tot de allereerste drukkers van het land, die althans tijdelijk in deze Oostvlaamse steden actief waren, dienen Jan

18 L. VOET, "The Golden Compasses", o.c., passim.

19 C. VANDENBROEKE, "Het wetenschappelijk boek", o.c., p. 281.

20 M.F. LILAR, in "Het culturele leven in onze provincies", o.c., p. 126; A. VINCENT, "La typographie en Belgique au XVe siècle", in "Histoire du livre et de l'imprimerie", dl. 2, Brussel, 1924, pp. 61-67.

PUBLIKATIEAANBOND VAN HULTHEM-BILIOTHEEK

van Westfalen en Dirk Martens (Aalst) alsook Arent de Keyser (Arnoldus Cesaris) te worden vermeld en dit op een ogenblik dat er in de Zuidelijke Nederlanden in totaal nog maar een vijftiwintigtal namen van drukkers bekend waren²¹.

UITSPLITSING VAN HET PUBLIKATIEAANBOD PER STAD, 1471-1835 (%)

	Brugge	Gent	A'pen	Leuven	Brussel	Mechelen	Doornik	Mons	Luik	Totaal
1471-1500	5,3	10,5	31,6	26,3	10,5	—	—	—	—	19
1501-1525	—	4,4	48,9	44,4	2,2	—	—	—	—	45
1526-1550	4,0	4,0	61,0	23,7	—	—	—	—	6,8	177
1551-1575	2,8	5,4	69,8	13,9	1,5	—	—	—	6,4	388
1576-1600	0,6	1,5	71,7	11,1	4,9	0,9	—	2,5	5,5	325
1601-1625	1,5	3,7	59,2	11,5	13,4	1,7	2,2	0,5	3,9	409
1626-1650	2,1	1,8	47,2	17,5	17,3	1,8	3,6	5,0	2,1	439
1651-1675	2,9	4,9	40,5	11,0	23,3	5,5	2,9	2,9	5,5	309
1676-1700	3,6	7,3	31,6	8,3	25,4	1,6	1,6	1,6	13,5	193
1701-1725	3,3	7,5	19,7	7,0	45,5	2,3	0,5	1,4	7,0	213
1726-1750	7,2	6,6	15,8	12,5	36,8	5,3	0,7	2,6	5,3	152
1751-1775	3,2	10,4	9,7	18,8	32,4	4,9	1,9	1,6	10,4	309
1776-1800	4,2	12,5	7,1	7,5	43,8	3,6	0,6	2,3	13,8	521
1801-1825	1,5	25,6	3,0	4,6	50,3	2,3	2,8	1,5	4,8	394
1826-1835	1,3	30,7	2,7	6,0	50,7	2,0	2,0	2,7	2,0	150
TOTAAL :	2,7	8,9	35,2	12,1	25,8	2,4	1,5	1,9	6,7	4.043

Boeken drukken en op de markt brengen was inzonderheid een Brabantse aangelegenheid. Onder de top drie voor de beschouwde periode ressorteerden achtereenvolgens Antwerpen (35,2%), Brussel (25,8%) en Leuven (12,1%). De nummer één in Vlaanderen was Gent (8,9%), op zeer grote afstand gevolgd door Brugge (2,7%). In Wallonië gold Luik als het belangrijkste centrum (6,7%), hierin op zeer grote afstand gevolgd door Mons (1,9%).

Binnen de rangorde van de belangrijkste centra tekent zich evenwel over de eeuwen heen een merkwaardige hertekening af. Bijzonder spectaculair is aldus de positionering van Antwerpen. Tot en met het einde van de 16de eeuw won de Scheldestad continu aan belang, in die mate zelfs dat 7 op 10 van de Zuidnederlandse publikaties uit de tweede helft van de eeuw daar uitgebracht werden²². Nadien kende deze sector er een

21 Zie o.m. "Notice sur Colard Mansion, libraire et imprimeur de la ville de Bruges en Flandre, dans le XVe siècle", Parijs, 1829 (Van Praet); A. SCHOUTEET, "Jan Van Hilten en andere onbekende Brugse drukkers uit de XVde en de eerste helft van de XVIde eeuw", in "De Gulden Passer", 1972, pp. 11-25.

22 Nog hogere verhoudingen waren aan de orde in de boekenverkoop. Cfr. L.VOET, "The Golden Compass", o.c., dl. 2, pp. 470-494.

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

continue achteruitgang, zodat het relatief belang van de Scheldestad tegen het begin van de 19de eeuw met ca. 3% echt marginaal was geworden²³. Nadien volgde opnieuw een licht herstel. In 1846 werden te Antwerpen 8% van alle actieven in Belgische drukkerijen geteld en 12% van alle ondernemersdrukkers²⁴.

Een analoge evolutie, zij het minder uitgesproken, laat zich voor Leuven aanwijzen. De relatieve achteruitgang van de universiteitsstad kwam bovendien reeds vanaf het tweede kwart van de 16de eeuw op gang. Het voorkomen van enkele gerenomeerde drukkersdynastieën die generaties lang actief bleven (cfr. Zangrius; Velpius) konden deze neergang allerminst beletten²⁵. Zelfs de oprichting van een academische drukkerij in 1759, een initiatief dat de steun genoot van de Neny, zorgde voor nauwelijks meer dan een korte onderbreking in dit neergaand proces²⁶. Tegen het einde van het Ancien Régime was Leuven dan ook nog nauwelijks goed voor zo'n 5% van het boekenaanbod in de Zuidelijke Nederlanden. Een scherpere illustratie van een ingedommelde" universiteitsstad kan men moeilijk vinden!

Het nieuwe boegbeeld op het vlak van de drukkerijen-uitgeverijen werd zonder meer Brussel. Allesbehalve lag dit voor de hand. Begin 16de eeuw kwam er immers een tijdlang geen enkel atelier voor²⁷. Met het midden van de 16de eeuw kwam evenwel de kentering, gevolgd door een gestage opgang van Brussel als belangrijkste uitgeverscentrum in de Zuidelijke Nederlanden. De vaststelling van A. Vincent onderschrijft dit ten volle : "à Bruxelles ... il faut descendre jusque'en 1557 pour assister à l'introduction réelle de l'imprimerie"²⁸. Vooral in de 18de eeuw voltrok zich de grote doorbraak, zodat er voortaan een derde tot de helft van alle publikaties uitgebracht werden. Deze dominante positie werd trouwens in 1769 nog versterkt met de oprichting van een "imprimerie royale" door Maria-Theresia²⁹.

Niet onbelangrijk in dit verband was tevens het feit dat Chr. Plantijn, per ordonnantie van 10 juni 1570, tot "architypographe" was aangesteld.

23 H.L.V. DE GROOTE, o.c., passim.

24 J. VERHELST, "De Antwerpse drukkerijen, 1794-1914", in "De Gulden Passer", 1966, p. 21.

25 A. VINCENT, "La typographie ... au XVIe siècle", o.c., p. 74.

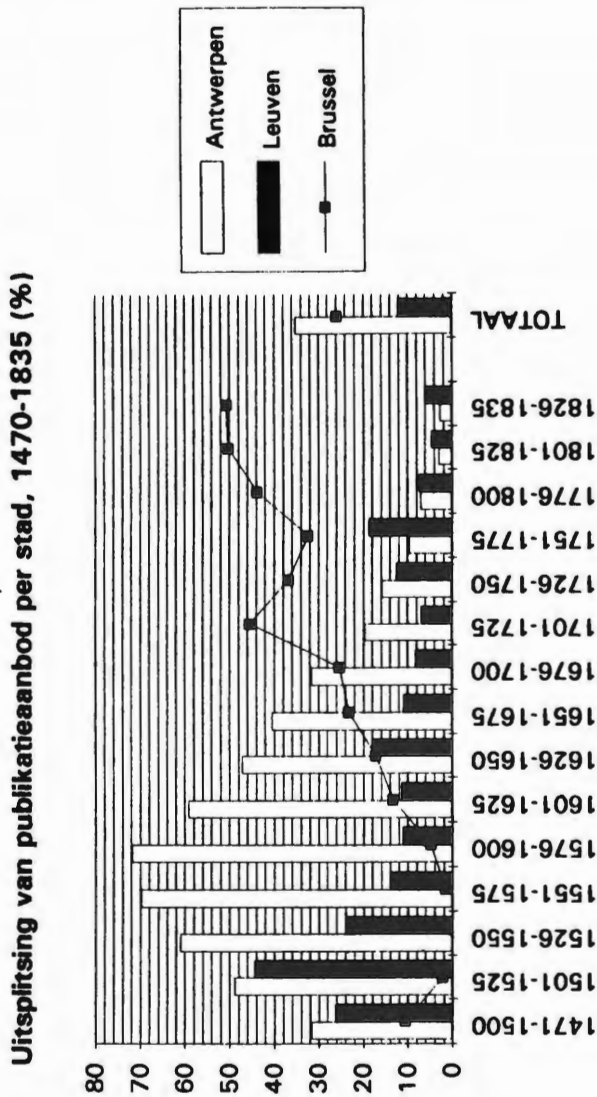
26 J. SMEYERS e.a., in "Het culturele leven", o.c., p. 21.

27 A. VINCENT, "La typographie ... au XVe siècle", o.c., p. 67.

28 A. VINCENT, "La typographie ... au XVIe siècle", o.c., p. 68.

29 A. PUTTEMANS, "La censure dans les Pays-Bas Autrichiens", Brussel, 1935, p. 138. Bekende Brusselse drukkers uit de 18de-begin 19de eeuw waren o.m.

PUBLIKATIEAANBOND VAN HULTHEM-BILIOTHEEK

Foppens, Lemaire, Frickx, Flon, Hayez, Alexandre, Boubers, Weissenbruch, Vleugaert, T'Serstevens, De Mat, Hublou en Pauwels. Interne vetes tussen de Brusselse uitgevers kwamen o.m. aan het licht in een schampschrift uit 1776 : "La candeur bibliographique ou le libraire honnête-homme, récit dédié à la Pucelle, belle-soeur d'Emanuel (Flon)", à Bibliopolis.

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

Daarnaast is, voor Brabant, nog een beperkte activiteit voor Mechelen aanwijsbaar en dit vanaf de late 16de eeuw. Het gaat om een tiental titels per kwarteeuw, waarmee het relatief belang van deze stad op 2,4% kan bepaald worden³⁰. Iets hogere verhoudingen werden er genoteerd in 1651-75 alsook rond het midden van de 18de eeuw (5%).

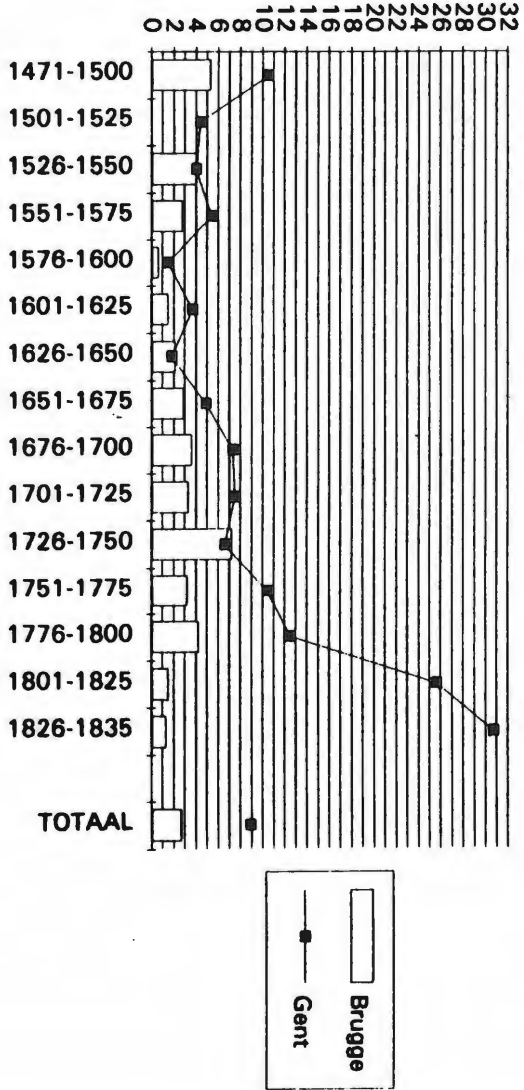
Veruit het belangrijkste centrum in Vlaanderen werd gevormd door Gent. Gemiddeld, voor de ganse periode, werden er zo'n 9% van de publikaties uitgebracht. Wel tekenen zich hierbij, over de eeuwen heen, enkele markante kenteringen af. Goed vertegenwoordigd voor de 15de eeuw met 10,5% van het aanbod, verloor het drukken en uitgeven te Gent nagenoeg alle betekenis tegen het einde van de 16de-begin 17de eeuw. Een geleidelijk herstel trad er in vanaf de periode 1651-75 toen een relatief aandeel van zo'n 5% werd gehaald. Nadien volgde een opgemerkte toename van de activiteiten, in die mate zelfs dat Gent tegen het einde van het Ancien Régime tot het tweede belangrijkste centrum in de Zuidelijke Nederlanden was uitgegroeid met een relatief aandeel van ruim 25% van het publikatieaanbod³¹. Begin 19de eeuw liep dit zelfs op tot 30%, al kan deze verhouding enigszins overschat zijn door het vlotter beschikbaar zijn van Gentse uitgaven in de finale uitbouw van de Van Hulthem-bibliotheek. Hoe dan ook werd, voor de late 18de-begin 19de eeuw, een vrij grote activiteit aan de dag gelegd door meerdere Gentse drukkers-uitgevers zoals o.m. B. Poelman, Ph. Gimblet, J. Begyn, G.L. Schamp, A.B. Steven, Houdin, J.F. Vander Schueren, G. De Busscher, Vander Schelde en P.J. Bogaert de Clercq³².

30 Onder de bekendste Mechelse drukkers vermelden we voor de 17de eeuw H. Jaye, voor de 18de eeuw P.J. Hanicq.

31 Voor de late 18de-begin 19de eeuw te Gent, zie o.m. R. DELBAERE, "Enkele bronnen voor de sociale geschiedenis te Gent (1794-1914)", in "Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent", 1962, pp. 41-75; A. VIAENE, "De drukkersfamilie De Busscher. Brugge en Gent, 1770-1852", in "Biekorf", 1962, pp. 33-40.

32 Een verdere uitdieping van deze problematiek zou o.m. kunnen inhouden dat het te Gent uitgebracht publikatieaanbod uit de Van Hulthem-bibliotheek getoetst wordt aan plaatselijke bibliografische overzichten (vb. F. Van Der Haeghen, "Bibliographie Gantoise"). Het vormt een onderdeel in een meer systematisch onderzoek naar de drukkersactiviteiten in Vlaamse steden tijdens de Nieuwe Tijden en de 19de eeuw zoals het aan de R.U.G. in voorbereiding is.

Uitsplitsing van het publicatieaanbod per stad, 1470-1835 (%)

Weinig denderend was daarentegen de inbreng van Brugge. Weliswaar speelde deze stad een eersterangsrol bij de ontluikende typografie. Met het verlies van de economische draagkracht deemsterde ook de typografische bedrijvigheid weg. Enkele bekende namen ten spijt, zoals H. Goltzius, H. de Croock of P. de Clerck, kon Brugge doorheen de Nieuwe Tijden nog maar amper een marginale plaats innemen met een aandeel van 2,7% van het globale aanbod³³. Alleen voor de 18de eeuw lag dit iets hoger met een gemiddelde inbreng van 4,4%³⁴. Tegen het einde van het Ancien Régime wordt trouwens ook in de provinciesteden Oudenaarde, Kortrijk, Ieper en Aalst, zij het op kleine schaal - al dan niet opnieuw - met het uitgeven van drukwerk gestart.

Vanuit Wallonië, in de synthesesetabel vertegenwoordigd door Luik, Mons en Doornik, werd gemiddeld voor zo'n 10% van het aanbod gezorgd. In essentie was het Luik dat hiervoor instond (6,7%). Het klopt inderdaad wat J. Brassine laat opmerken : "dès le XVIIe siècle, l'imprimerie avait pris à Liège un grand développement"³⁵. Hoge scores werden er vooral bereikt tegen het einde van de 17de eeuw alsook tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw, toen het relatief aandeel zelfs tot 13,5% van het Zuidnederlands aanbod opliep. Met name tegen het einde van het Ancien Régime was er de zogenaamde "bende van vier" actief (Bassompierre, de Boubers, Tutot en Plomteux), waarbij o.m. courant tot frauduleuze praktijken en "nadrukken" werd overgegaan³⁶. Ook in tal van kleinere Waalse steden kon toen trouwens een niet onaardige activiteit op het vlak van het drukken en uitgeven genoteerd worden, zoals o.m. te Luxemburg, Bouillon, Spa en Namen. Met name te Bouillon werd aldus, in 1767, de "société typographique" opgericht, waarvan het beheer kort nadien in handen kwam van P. Rousseau en Weissenbruch³⁷. Ook in Namen waren, doorheen de 18de eeuw, steeds enkele drukkers actief. Een rapport uit 1781, voorgelegd aan de Financieraad, wist nochtans te melden dat het er niet veel zaaks was met "l'industrie du livre"³⁸.

Tot slot hergroeperen we nog even het totale gegevensbestand zoals het uit de Van Hulthem-bibliotheek werd overgenomen, inclusief dus het publikatieaanbod dat in kleinere centra werd voortgebracht. Drie onder-

33 W. LE LOUP, o.c., pp. 29-33.

34 Y. VANDEN BERGHE, in "Het culturele leven", o.c., p. 152.

35 J. BRASSINE, o.c., p. 33.

36 D. DROIXHE, in "Het culturele leven", o.c., pp. 95-96.

37 J.J. HEIRWEGH - R. MORTIER, *ibidem*, pp. 75-76.

38 T. PISVIN, "La vie intellectuelle à Namur sous le régime autrichien", Leuven, 1963, p. 148.

PUBLIKATIEAANBOND VAN HULTHEM-BIBLIOTHEEK

verdelingen worden hierbij aangebracht, namelijk voor Vlaanderen, Brabant en Wallonië :

REGIONALE UITSPLITSING VAN HET PUBLIKATIEAANBOD UIT DE VAN HULTHEM-BIBLIOTHEEK (%)

	Vlaanderen	Brabant	Wallonië
1471-1500	31,6	68,4	—
1501-1550	7,7	86,9	5,4
1551-1600	5,6	86,8	7,6
1601-1650	5,8	84,8	9,4
1651-1700	9,8	75,5	14,7
1701-1750	14,5	72,9	12,6
1751-1800	17,1	64,1	18,8
1776-1825	22,6	62,0	15,4
1801-1835	29,8	60,7	9,5

De krachtlijnen uit het sterk gedetailleerd beeld, toegespitst per lokaliteit, krijgen aldus een verdere regionale onderbouwing. Uiteraard zijn het, de ganse Nieuwe Tijden door en tot en met het begin van de 19de eeuw, vooral Brabantse centra die het publikatie-aanbod beheersen. Ook al tekenen zich hierbij enkele interne herschikkingen af; het belet allerminst dat zowat tweederden tot viervijfden van het aanbod vanuit Brabant gerealiseerd werd. Heel in het bijzonder was dit het geval tijdens de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw, meteen de hoogconjunctuur van de "officina Plantiniana". Toen liep het relatief belang van Brabant zelfs op tot zo'n 85%. Nadien werd deze dominante positie geleidelijk afgezwakt. Vooral met de doorbraak van Brussel als uitgeverscentrum bij uitstek bleef het aandeel van deze provincie op een niveau van ruim 60% behouden.

Het publikatieaanbod vanuit Wallonië, vooral gedragen door Luik, kent een grilliger verloop. Een maximale inbreng, van een orde van 15%, werd er genoteerd tussen 1650 en 1825. Enigszins bevreemdend lijkt er de scherpe terugval bij het begin van de 19de eeuw, een terugval die vooral in het Luikse opvalt. Voor Henegouwen werd daarentegen rond 1800 een lichte toename tot 4 à 5% genoteerd.

Het meest opvallend is evenwel het verloop van het publikatieritme in Vlaanderen. Vrij sterk vertegenwoordigd in de beginjaren van de typografie, met centra als Brugge, Gent, Aalst en Oudenaarde, tekent zich bij de aanvang van de 16de eeuw een compleet verval af. Tijdelijk was het publikatieaanbod er nagenoeg onbestaande met een aandeel van amper 5%. Vanaf de late 17de eeuw - en merkwaardig genoeg dus vol-

CHRISTIAAN VANDENBROEKE

ledig gelijklopend met de volle expansie van de huisnijverheid (proto-industrie) in Zuid- en Binnen-Vlaanderen - onderscheidt deze regio zich door een duurzaam herstel van het publikatieaanbod³⁹. In essentie tekent het zich af te Gent, maar tal van andere centra en provinciesteden (Brugge, Kortrijk, Oudenaarde, Ieper, Dendermonde, Sint-Niklaas, Aalst) spelen op diezelfde tendens in. Het effect laat zich alvast afmeten in een hernieuwd aandeel op de Zuidnederlandse boekenmarkt van bijna 30%. Dit alles frappeert des te meer daar bepaalde micro-studies i.v.m. het toneelleven en het oprichten van toneelgenootschappen in diezelfde streek en voor dezelfde periode eveneens en evenzeer op een sterk expansief, dynamisch verloop wijzen⁴⁰. Zou het dan toch waar zijn dat het dichtbevolkte Vlaanderen met zijn sterke uitbouw van semi-industriële activiteiten doorheen de 18de eeuw van een relatieve welstand genoot, waarvan de directe afgeleiden zelfs in socio-culturele parameters te vatten zijn? De evolutie van het publikatieritme spreekt deze hypothese uit de sociaal-economische geschiedenis alvast niet tegen, integendeel.

CHR. VANDENBROEKE
Universiteit Gent

³⁹ C. VANDENBROEKE, "Sociale geschiedenis van het Vlaamsse volk", Leuven, 1984, passim.

⁴⁰ E. VANDER STRAETEN, "Le théâtre villageois en Flandre", Brussel, 1881; L. DHONDT, "Het debuut van De Borchgrave, het kultuurbewustzijn van de nieuwe plattelandsburgerij en de Brabantse Omwenteling", in "Wetenschappelijke Tijdingen", 1978, pp. 3-10; id., in "Het cultureel leven", o.c., p. 127